

VILMOS ESZTER

A vér és a tér öröksége

A holokausztemlékezet kortárs irodalmi
az Újvilágban és az Óhazában

vilmos.eszter@btk.elte.hu
ORCID: 0000-0002-9625-7489

HELIKON

Contemporary Literature of Holocaust Memory in the New World and in the Old Country

Abstract

This paper highlights the differences and similarities between second and third generation Holocaust novels written in the „New World” (North America) and contemporary novels of Holocaust memory written in Eastern Europe – often labeled as „the Old Country” from the dominant perspective of the United States. The major differences between these literatures make it obvious that we cannot automatically use the same theoretical framework in their respective analyses. However transnational the discourse of Holocaust studies seems to be, it is dominantly American, and generally does not take contemporary Eastern Europe into consideration. Therefore, it is crucial to generate new terminology and criteria for examining pieces of literature written in these countries, while emphasizing their uniqueness in a transcultural context. The paper analyses recurring themes, the representation of the Holocaust and its historical context, the relationship towards Jewishness, and the transmission of memory in contemporary American and Hungarian fiction, while focusing not only on the temporal, but also on the geographical distance from the Shoah.

Keywords: Holocaust, Eastern-Central Europe, holocaust memory, memory studies

Az utóbbi évtizedekben egyre gyakrabban esik szó a holokauszt globális, esetleg transznacionális emlékezetéről, illetve annak művészetéről.¹ Megfigyelhetjük azonban, hogy a globális vagy a transznacionális jelzővel ellátott irodalmi, művészeti korpusz sok esetben nem takar többet, mint az amerikai (tudományos és irodalmi) intézményrendszer keretein belül születő szellemi termékeket. Ezek a művek ugyanis – saját értelmezésük szerint – önmagukban véve transznacionálisak, mivelhogy képviselőik (írók, teoretikusok, filmrendezők és a szellemi élet egyéb szereplői) vagy az ő családjuk bizonyos tagjai néhány generációra visszavezethetően egykor Kelet-Közép-Európában éltek. Szerintük e szövegek azért is nevezhetők ebben az értelemben transznacionálisnak, mert a tárgyalt téma, tehát a holokauszt eseménye Közép-Európa területéhez kötődik, miközben a másik térség (az Egyesült Államok) kortárs közege is szükségképpen megjelenik az alkotásokban.

Zombory Máté *Traumatársadalom* című könyvében a holokauszt emlékezetpolitikájának átfogó vizsgálata során rávilágít, hogy a hidegháború utáni nyugati történetírás „korlátozott marad, mivel kizárólag Észak-Amerikát és Nyugat-Európát veszi tekintetbe”.² Horváth Györgyi pedig az *Utazó elméletekben* elemzi általánosságban a kelet-európai („második világbeli”) diskurzus perifériára szorulásának történetét.³ Jelena Subotić, aki *Yellow Star, Red Star* című monográfiájában a kelet-európai holokauszt- és kommunizmusemlékezet alakulását vizsgálja, szintén kifogásolja, hogy „keleti nézőpontból úgy látszik, még az emlékezetstudomány (*memory studies*) is a nyugati imperialista vakfoltnak a kontextusán belül fejlődött ki, és figyelmen kívül hagyta a kelet-európai munkákat”.⁴ Csak a legkritikább esetben találkozhatunk tehát azzal, hogy a *globális, transznacionális, nemzetközi* jelzőkkel illetett holokausztelméleti szövegek vagy szöveggyűjtemények valóban átfogó képet nyújtanának a szí-

¹ A „globális”, „transznacionális” és „kozmpolita” holokauszt emlékezet kialakulásáról és kritikájáról lásd: Aleida ASSMANN, „A holokauszt – globális emlékezet?: Egy új emlékezetközösség kiterjedtsége és korlátai”, in *Transznacionális politika és a holokauszt emlékezettörténete*, szerk. SZÁSZ Anna Lujza és ZOMBORY Máté, 167–183 (Budapest: Magyar Társadalomtudományi Kutatóközpont–Szociológiai Intézet, 2014); Daniel LEVY és Natan SZNAIDER, „Határtalan emlékezés: A holokauszt és a kozmpolita emlékezet kialakulása”, ford. KERÉNYI Szabina, in SZÁSZ és ZOMBORY, *Transznacionális politika...*, 148–166.

² ZOMBORY Máté, *Traumatársadalom: Az emlékezetpolitika történeti-szociológiai kritikája* (Budapest: Kijárat Kiadó, 2019), 134.

³ HORVÁTH Györgyi, *Utazó elméletek: Angolszász politizáló elméletek kelet-európai kontextusban*, Opus Irodalomelméleti tanulmányok 15 (Budapest: Balassi Kiadó, 2014), 12–13.

⁴ Jelena SUBOTIĆ, *Yellow Star, Red Star: Holocaust Remembrance After Communism* (Ithaca and London: Cornell University Press, 2019), 21. Saját fordítás: V. E., <https://doi.org/10.7591/9781501742415>.

multán létező holokausztemlékezetekről. Kelet-Európa ilyenformán nem a párbeszéd egyenrangú feleként jelenik meg ebben az Amerika-központú diskurzusban, hanem elnagyolt hivatkozási pontként, a múlt képviselőjeként, olyan kiüresedett térként, amelynek az egyetlen funkciója, hogy egyes nagy írók és más értelmiségiek *onnan* emigráltak. Ha a kortárs Kelet-Európa olykor szóba is kerül, akkor is többnyire elrettentő példaként, az antiszemitizmus melegágyaként jelenik meg.

E jelenség miatt találja magát ellentmondásos helyzetben az a kutató, aki a saját kulturális közegének, jelen esetben Magyarországnak a holokausztemlékezet-irodalmát kívánná vizsgálni annak az elméleti keretnek a segítségével, amelyet a *nemzetközi* (értsd: észak-amerikai) kanonikus szakirodalomból elsajátított. Azt a nyelvet ugyanis egy gyökeresen eltérő tapasztalatokból építkező, angolul beszélő, posztmigráns, zsidó identitását előtérbe helyező közeg alkotta meg egy olyan országban, amely a második világháborúban Hitler ellen harcolt, és győzedelmeskedett felette. Nem tekinthetjük tehát semlegesnek, jelöletlennek, a világ bármely pontján problémátlanul alkalmazhatónak az észak-amerikai *Holocaust studies* következtetéseit.

A holokauszt amerikai teoretikus diskurzusában a legnagyobb természetességgel használt alapvető fogalmak is, mint például a *nemzedék* vagy akár a *zsidó* hosszas magyarázatot (vagy inkább magyarázkodást) igényelnek, ha a magyar kontextusba emeljük át őket. Jelen tanulmány nem áthidalni kívánja ezt a szakadékot, hanem inkább explicitté tenni a létét, valamint olyan fogalmi nyelvet kíván vázolni, amely alapján a kortárs magyar holokausztemlékezet-irodalmat lehet elemezni, és összehasonlítani, de nem versenyeztetni az észak-amerikaival.

A művekben, amelyeket átfogóan (kortárs) holokausztemlékezet-irodalomnak nevezek, de nevezhetnék másod- és harmadgenerációs holokausztirodalomnak vagy utóemlékezet-irodalomnak is,⁵ közös jegy a holokauszttól való jelentős *időbeli* távolság. Ez az egyetlen pont, amely mindegyik általam vizsgált műre jellemző. Olyan kortárs alkotásokról lesz tehát szó a továbbiakban, amelyeknek szerzői a holokauszt után születtek, így nincs közvetlen tapasztalatuk az eseményről, műveiket pedig szükségképpen évtizedekkel a holokauszt után írták. Szándékosan nem használom ezek tárgyalása során a *holokausztirodalom* fogalmát, ugyanis az alatt a túlélők által írt tanúságtételeket (például

⁵ Az *utóemlékezet* (*postmemory*) fogalmát, amelyet a mai napig előszeretettel használnak világszerte a holokausztemlékezet teoretikusai, Marianne Hirsch vezette be: Marianne HIRSCH, *The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture After the Holocaust* (New York: Columbia University Press, 2012).

Kertész Imre, Primo Levi, Elie Wiesel vagy Charlotte Delbo könyveit), valamint a holokauszt során meggyilkolt áldozatok gettóban, lágerben, bujdosás közben írt műveit (például Anne Frank naplóját, Radnóti bori noteszének verseit vagy Jichak Katzenelson holokausztproémáját) értem. A holokausztmemlékezet-irodalom fogalmának használatát az is indokolja, hogy ez a szövegtörzset a személyes tapasztalat és az abból fakadó autoritás⁶ híján nem a holokauszt *eseményét* ábrázoló művekből épül fel, hanem olyan alkotásokból, amelyek a holokauszt *emlékezetéről* szólnak, annak kísérelnek meg irodalmi nyelvet találni, gyakran úgy, hogy éppen az ott-nem-lét tapasztalatából származó közvetettségre fektetik a hangsúlyt. Azért nem Marianne Hirsch *utóemlékezet (postmemory)* terminusát használom, mert az alapvetően a családi emlékezetből, a túlélők, illetve áldozatok gyermekeinek tapasztalatából indul ki, és ezekről tesz állításokat. Jóllehet, a szerző folyamatosan reflektál a *család*, a *generáció* vagy a *túlélő* fogalmak határainak bizonytalanságára, meglátásom szerint az általam elemzett magyar művekben ábrázolt világ és keletkezéseik körülményei olyannyira atipikusak a Hirschnél alapul vett posztmigráns, észak-amerikai közegben alkotott korpuszhoz képest, hogy félreértésekre adhatna okot, ha az utóemlékezet diskurzusán belül kísérelném meg tárgyalni őket. A holokausztmemlékezet-irodalom fogalma az itt használt értelmében megengedőbb, tágabb kategória, mint az utóemlékezet irodalmáé.

A TÁVOLSÁG ALAKZATAI

Az időbeli távolság mellett a térbeli távolság is meghatározó jellemzője a holokausztmemlékezet egyes irodalmainak, ám ez már korántsem vonatkoztatható minden régióra. Közép-Kelet-Európára például éppen nem, hiszen ott mentek végbe a holokauszt eseményei, Magyarország helyzete pedig ezen belül is sajátosnak mondható a térbeli távolság és közelség viszonyrendszerében.⁷ A kortárs zsidó-amerikai irodalmat elemző Joost Krijnen a távolság dinamikájának (*dynamic of distance*) a fogalmát vezeti be: „Ez olyan folyamat, amelyben a kortárs amerikai (zsidó) generációk távolsága a holokauszttól kü-

⁶ Az autoritás jelenségéről és jelentőségéről a holokausztirodalomban lásd: KISANTAL Tamás, „Az igazat és csakis az igazat...: A szerzőiség funkciója a holokauszt irodalmában”, *Helikon* 56, 4. sz. (2010): 633–646.

⁷ Hogy Magyarország helyzete miért is mondható sajátosnak, arra a következő alfejezetben térek ki bővebben.

lönféle irodalmi alakzatokban nyilvánul meg.⁸ Ha kitágítjuk Krijnen fogalmát, és a kelet-európai holokausztemlékezet-irodalomra is alkalmazzuk, nagyban kibővül az alatta értett távolságok fajtáinak köre is: az idő- és térbeli távolságon kívül beszélhetünk vallási, kulturális, nyelvi távolságról is, valamint külön megvizsgálhatjuk a közelség alakzatait.

Eva Hoffman önéletrajzi ihletésű esszékötetében kitér arra, hogy az Amerikában születő holokausztemlékezet-irodalomhoz sorolható művek jelentős része csupán a *hiány* tereként ábrázolja Kelet-Európát: „egyetlen nagy temetőként”, ahol valaha még zsidók éltek, de ma már nincs ott semmi, csak antiszemitizmus.⁹ Különös megfigyelni, hogy e helyszíneket a kortárs amerikai diskurzusban gyakran csupán óhazaként (*old country*ként) nevezik meg az egykori otthonukat elhagyó túlélők. Ezzel egyrészt összerosódnak az ide sorolt államok, például Lengyelország, Csehország, Ukrajna, Románia vagy éppen Magyarország, és teljesen elveszítik egyedi jellegüket. Másrészt az országok nevének ki nem mondásával és sok esetben az ott beszélt nyelvek visszautasításával tabusítják, ezáltal hozzáférhetetlenné teszik azokat a következő generáció számára, akik óhatatlanul sötét, rémálomszerű képzeteket társítanak az említett helyszínekhez. Különös hozadéka ennek a hozzáállásnak, hogy az óhaza így nem csupán térbeli, de időbeli értelemben is távoliként képződik meg az új helyen (az *Újvilágban*, a *Szabadság hazájában* vagy az *Ígéret földjén*)¹⁰ született nemzedékek tudatában.

Mivel a transznacionális másod- és harmadgenerációs műveket egyben látatni kívánó értekező szövegek jelentős része az észak-amerikai intézményrendszer keretein belül (vagy annak mintájára) születik, gyakori a holokausztemlékezet-irodalom diszkurzív összerosása a posztmigráns irodalommal.¹¹ Leegyszerűsítve úgy is fogalmazhatnánk: alapvetésnek tekintik azt, hogy mindazok a művek, amelyeket a holokausztról írtak az esemény után született nemzedékek, (Kelet-)Európán kívül születtek. A jelenség, bár tartalma könnyen vitatható, nem teljesen indokolatlan. A holokausztot túlélő zsidók nagy

⁸ JOOST KRIJNEN, *Holocaust Impiety in Jewish American Literature: Memory, Identity, (Post-)Postmodernism* (Boston: Brill/Rodopi, 2016), 56. Saját fordítás: V. E., <https://doi.org/10.1163/9789004316072>.

⁹ Eva HOFFMAN, *After Such Knowledge: A mediation on the Aftermath of the Holocaust* (London: Vintage Random House, 2005), 203–204.

¹⁰ Az amerikai kultúra a kezdetektől fogva előszeretettel él bibliai kifejezésekkel a nemzet létrejöttét illetően. Az „Ígéret földjére” érkezés nem csupán a gyarmatosító „felfedező”, majd az első telepesek narratíváiban jelenik meg, de visszaköszön megannyi modern bevándorlástörténetben is.

¹¹ A posztmigráns irodalomról lásd: THOMKA Beáta, *Regénytapasztalat: Korélmény, hovatartozás, nyelvváltás* (Budapest: Kijárat Kiadó, 2018), 23–44.

része valóban elhagyta a térséget, és Észak-Amerikában vagy Izraelben telepedett le. Tehát a zsidóság központja, ezzel együtt pedig a holokausztemlékezet központja egyértelműen áthelyeződött ezen terekbe. Mégis vitatnunk kell a teljesen kiürült Kelet-Európa bevett holokauszttudományi toposzának létjogosultságát, főképpen Magyarországról, ahol a legnagyobb zsidó közösség maradt fenn a soát követően, és ahol a legismertebb kortárs szerzők regényei sorra vonultatják fel a holokausztemlékezet ábrázolásának szerteágazó módzatait.

A holokauszt eseményeinek színhelyein vagy azok közvetlen közelében élő közösségekben más tényezők szerint alakul az emlékezet (és így annak irodalma is), mint a más kontinensre költözők és az ő leszármazottaik körében. A legjelentősebb különbség a két tapasztalat között, hogy a Kelet-Európában maradók (vagy oda a munka- és haláltáborokból visszatérők) olyan közegben élnek tovább, amelynek minden tagja valamiképpen érintett a háború, valamint a holokauszt eseményeiben, és szemtanúja (vagy akár aktív elkövetője) volt a zsidók sorozatos megaláztatásának és halálba küldésének. A tér tehát minden lakójával, épületével, utcájával őrzi az ott történtek emlékezetét, miközben sokak érdekeltek abban, hogy ez az emlékezet ne kerüljön a felszínre.

A kontinenst elhagyók gyökeresen eltérő kihívásokkal szembesülnek, ami kétségkívül hatással van a tengeren túl kialakuló diskurzusra, beleértve az irodalmi nyelvet is. Az észak-amerikai holokausztemlékezet-regényekben, amelyeket egyrészt másod- és harmadgenerációs túlélők és egyszersmind másod- és harmadgenerációs bevándorlók írnak, a kultúrák közötti közvetítés nehézsége és a többnyelvűség a meghatározó vonás. Az egyesült államokbeli holokausztemlékezet-irodalom alkotói között nagy számban találhatók olyanok is, akiknek a családjai már a második világháború időszakában Amerikában éltek. A térbeli távolság náluk még nagyobb szerepet kap, és hangsúlyossá válik a büntudat kérdése, amelyet a kivételezett helyzetük felett éreznek a Kelet-Európában maradt társaikkal szemben. Az amerikai zsidó irodalom meghatározó alakja, a szemtanúk generációjához tartozó, ám a második világháborút Amerikában átvészelő, jiddis nyelven író Isaac Bashevis Singer művei két csoportra oszthatók: azokra, amelyek a holokauszt előtti Kelet-Európában játszódnak (például a magyarra is lefordított *A rabszolga* és *A sátán Gorajban* című regények vagy a *Rövid péntek* novellagyűjtemény legtöbb darabja), valamint azokra, amelyeknek színhelye a soát utáni Amerika (többek között a *New York árnyai* vagy a *Szerelmes történet: Egy poligámista regénye*). Az előbbi korpusz jellegzetessége, hogy a jiddis folklór elemeit felhasználva ábrázolja Kelet-Európát, amely így babonás, misztikus, ezáltal pedig szükségképpen

idegenszerű és távoli térként jelenik meg. Az utóbbiakat az imént tárgyalt bűntudat hatja át. A *Szerelmes történet...* szerzői jegyzetében Singer ironikusan megfogalmazza, hogy „[s]zemély szerint nem részesültem abban a megtiszteltetésben, hogy a magam bőrén megtapasztaljam Hitler holokausztját, de évekig éltem New Yorkban olyan emberek között, akik bizony végigszenvedték”.¹² A regény egyik alakjáról, Sifra Puáról később úgy nyilatkozik a szereplők érzéseit maradéktalanul ismerő elbeszélő, hogy „a legnagyobb bűn, amit valaha elkövetett, az volt, hogy életben maradt, amikor pedig annyi ártatlan férfi és nő áldozatul esett a szörnyűségeknek.”¹³ A túlélők bűntudata (*survivor's guilt*) irodalmi ábrázolásának visszatérő eszköze Singernél az is, hogy a regényekben a soá áldozatai szellemekként bukkannak fel New Yorkban. Éppen ez a csattanója a harmadgenerációs Nicole Krauss *A szerelem története* című regényének, melynek végén kiderül, hogy a cselekmény jelenében már öregember Leopold Gursky barátját (Brunót), akivel hosszú évtizedek után fut össze New York utcáin, valójában 1941-ben meggyilkolták a nácik.¹⁴ Úgy vélem, Singer életműve, amelyet gyakran említenek a másodgenerációs amerikai holokausztemlékezet-irodalom elődjeként, az egész diskurzust megalapozza azáltal, hogy az ábrázolt világot a holokauszt előtti Kelet-Európára és a holokauszt utáni Amerikára osztja.¹⁵

A háború elől az utolsó pillanatban elmenekülő bűntudata az egyik szervezőeleme Michael Chabon *Kavalier és Clay bámulatos kalandjai* című regényének is, amelyben a prágai Joe 1939-ben a családjából egyedülként tud elmenekülni a zsidóüldözések elől.¹⁶ Ezt a bűntudatot kompenzáló és a távolságot áthidalandó alakult ki az áldozati státuszért folytatott versengés, amelynek keretein belül az amerikai zsidó diskurzus résztvevői (mind az intellektuális, mind a fikatív térben) előszeretettel sorolják, hány (akár mégoly távoli) rokont veszítettek el a soá alatt. E jelenségre látványos példákat találunk Shalom Auslander *Hope: A tragedy* című regényében.¹⁷ A főszereplő Solomon

¹² Isaac Bashevis SINGER, *Szerelmes történet: Egy poligámista regénye*, ford. DEZSÉNYI Katalin (Budapest: Novella Könyvkiadó, 2008), 5.

¹³ Uo., 47.

¹⁴ Nicole KRAUSS, *A szerelem története*, ford. MESTERHÁZI Mónika (Budapest: Magvető Kiadó, 2017).

¹⁵ A holokauszt idején Észak-Amerikában (felnőttként) élő kiemelkedő zsidó-amerikai írók generációjába tartozik még többek között (a Singerhez hasonlóan irodalmi Nobel-díjas) Saul Bellow (1915–2005), Bernard Malamud (1914–1986), valamint Tillie Olsen (1912–2007).

¹⁶ Michael CHABON, *Kavalier és Clay bámulatos kalandjai*, ford. SOPRONI András (Budapest: 21. Század Kiadó, 2019).

¹⁷ Auslander regényének szatirikus holokausztábrázolásáról Kisantal Tamás értekezik bővebben a jelen lapszámban megjelent tanulmányában.

Kugel (akit mentálisan igencsak megvisel, hogy új házának padlásán az élő, megöregedett Anne Frankot találja) összetűzésbe kerül egy ismeretlen nővel. Amikor Kugel az idegösszeomlás szélén faggatni kezdi őt, hogy az asszony vajon elbújthatná-e őt, ha kitörne egy újabb holokauszt, a hölgy – Kugel felvételét rosszindulatú viccnek gondolván – kikéri magának a kérdést, és közli, hogy az ő családjában bizony voltak áldozatok. Ezt követően az alábbi párbeszédet olvashatjuk: „Jaj, Istenem, én is veszítettem el családtagokat a holokauszt során – mondta Kugel. – Na, ne mondja – mondta a nő. – De mondom – mondta Kugel [...]. – Mennyit? – kérdezte a nő. [...] – Eleget, mondta, és elfordult [...]. Felejtse el. – *Eleget?* – kérdezte. – Mennyit? – Eleget – mondta. – Mennyit? – Miért, maga mennyit veszített el? – kérdezte Kugel. A nő felhorkant. – Többet, mint maga – mondta.”¹⁸ A kanadai Bernice Eisenstein rajzolt elbeszélője pedig még szélsőségesebben fogalmaz, amikor holokauszt túlélők gyermekeként önironikusan beismeri: „nincsenek határai annak, mennyit lehet ezen a cucson nyereszkedni társadalmilag”.¹⁹ A Magyarországon született utódoknál ritkán találkozunk hasonló veszteségmértécskéléssel. Sokkal jellemzőbb, hogy a túlélők és áldozatok leszármazottai hallgatnak a családjukat ért atrocitásokról, vagy akár maguk sem tudnak róluk.

A SAJÁT TÉR EMLÉKEZETE

A magyarországi emlékezetet azért neveztem fentebb sajátosnak a távolság és közelség viszonylatában, mert a Timothy Snyder által *véres övezetnek*²⁰ nevezett térségen éppen kívül esik.²¹ A holokauszt eseményei elsősorban nem itt, hanem a keletebbre lévő munka- és haláltáborokban zajlottak, a magyar zsidók nagy részét tehát nem Magyarországon, nem magyarok szeme láttára gyilkolták meg. Ez a tény lehetővé teszi Magyarországon a mindenkori hivatalos emlékezet számára, hogy a holokausztot távoli, idegenek által elkövetett

¹⁸ Shalom AUSLANDER, *Hope: A Tragedy* (New York: Riverhead Books, 2012), 96. Kiemelés az eredetiben, saját fordítás: V. E.

¹⁹ Bernice EISENSTEIN, *I Was a Child of Holocaust Survivors* (Toronto: McClelland & Stewart, 2006), saját fordítás: V. E.

²⁰ Timothy SNYDER, *A véres övezet: Európa Hitler és Sztálin szorításában*, ford. SZÁNTÓ Judit (Budapest: Park Könyvkiadó, 2012), 7–8.

²¹ Ebben a magyarországi helyzetet hasonlít a Jelena Subotić könyvében elemzett posztjugoszláv emlékezet pozíciójához, amelynek kapcsán Subotić arra hívja fel a figyelmet, hogy a *véres övezeten* kívül eső területek holokausztemlékezete a tudományos fókuszon kívülre kerül. SUBOTIĆ, *Yellow Star, Red Star...*, 14.

eseményeknek állítsa be, annak ellenére, hogy a magyarok deportálták a leg-
rövidebb idő alatt a legtöbb zsidót és más honfitársaikat, és magyarországi
területeken is súlyos bűnöket követtek el a vészidőszak éve alatt a társadalom
széles rétegeinek aktív részvételével.

Egyszerre van tehát jelen a saját tér emlékezete és a *mitikus messzeség* érzé-
se, mely utóbbi alapvetően a posztmigráns irodalmak (például az amerikai
vagy izraeli holokausztemlékezet-regények) sajátja.²² A messzeség poétikája az
egyik legmeghatározóbb jellegzetessége az észak-amerikai kortárs irodalom-
nak: Jonathan Safran Foer, Nicole Krauss, Shalom Auslander, Nathan Eng-
lander vagy Michael Chabon regényeiben az egykori otthon, a gyakran már
csak elmosódó határu ország, amelynek nyelvét az írók és fiatalabb szereplőik
már nem beszélik, idegenként, sötétként és sokszor egyenesen misztikusként
jelenik meg. Sokkal inkább a fantázia és az írói lelemény sziporkázó képeiből
tevédik össze, mint történelmi tények sorából. A mai (utógenerációs) „transz-
nacionális” holokausztirodalmi diskurzus leginkább erre, az *óhazát* végletekig
misztifikáló kánonra alapozza az állításait; ezért sem tekinthetjük univerzális-
nak, és ezért kell olyan fogalmi nyelv létrehozására törekednünk, amellyel
értelmezhetőek a Kelet-Közép Európában született kortárs alkotások is.

Aleida Assmann szerint „Európában fennáll a veszélye annak, hogy a kü-
lönböző európai élmények és látásmódok történelmi emlékezetét elhomályo-
sítja az egységes és az eredeti helyszíntől elszakított emlékezet”.²³ A közelség
tapasztalata, a saját tér emlékezete az, ami látványosan hiányzik a posztmig-
ráns holokausztemlékezet-irodalomból is. Ez az az űr, amelyet a közép-ke-
let-európai kortárs irodalom tud kitölteni.

A mai magyar holokausztemlékezet-irodalom azért is különösen figyelem-
reméltó, mert nem egy szubkultúra diskurzusához tartozik, hanem az ország
kortárs szépirodalmának fősodrához. Mára kritikai alapvetésként tekinthe-
tünk arra a megállapításra, hogy a magyar irodalom a kétezres évek során – a
prózafordulatot követő néhány évtizedes posztmodern dominancia után –
visszatért a történetmeséléshez, ezzel együtt pedig előterébe került a lokális
múlt irodalmi feldolgozásának kihívása.²⁴ „Újra fontos a történet (de nem lett
naiv az elbeszélés), megint érdekesek az elmesélt »dolgok«, helyszínek, törté-

²² A „mitikus messzeség” érzésének fogalmát Vági Zoltánról kölcsönözöm: LACZÓ Ferenc
és PAPP Gáspár, „»Ehhez a példátlan náci sikerhez alig kellett a németek«: Vági Zoltán
történesszel beszélgettünk”, *Mérce*, 2020. dec. 17., hozzáférés: 2020.12.18, [https://merce.
hu/2020/12/17/ehhez-a-peldatlan-naci-sikerhez-alig-kellettek-a-nemetek/](https://merce.hu/2020/12/17/ehhez-a-peldatlan-naci-sikerhez-alig-kellettek-a-nemetek/).

²³ ASSMANN, „A holokauszt – globális emlékezet?...”, 173.

²⁴ Ennek egyik lehetséges indokaként a jelenséget elemző kritikusok túlnyomó többsége
megemlíti Kertész Imre 2002-es irodalmi Nobel-díját.

nések, nem csak az elbeszélő eljárások eredetisége köti le a figyelmet.” – írja Szolláth Dávid 2014-ben.²⁵ Takáts József a kétezres évek magyar irodalmát áttekintő 2018-as írásában felsorolja a kortárs magyar próza legjellegzetesebb témáit, melyek közül az első „a 20. századi magyar társadalom története traumatikus, elhallgatott eseményeinek feltárása (Závada Pál regényeiben, például az *Idegen testiünkben*, Zoltán Gábor *Orgiájában*)”.²⁶

A kortárs magyar holokausztemlékezet-irodalomban jelentős szerep jut a tér és az emlékezet szoros kapcsolatának. Egyes épületek, falvak, városrészek gyakran az emlékek első számú őrzőiként és médiumaként tűnnek fel, amelyek ellenállnak a hallgatásnak és a politikai motiváltságú történelemtorzításnak. Závada Pál *A fényképész utókor*a című regényében egy falusi, egykor zsidó tulajdonban lévő fényképésműhely épületének évtizedeken átívelő története válik a regény szerkezetének alappillérvé. Borbély Szilárd *Nincstelenekje* egy (a fűszövegben GPS-koordinátákkal lokalizált) falu több évtizedes elfojtott, töredékes emlékezetét jeleníti meg. Zoltán Gábor *Orgiája* a tizenkettedik kerületi nyilasok tömeggyilkosságainak helyszíneiről fest pontos képet, a paratextusokban hangsúlyozva saját kötődését a tárgyalt utcákhoz. Ezekben a narratívákban elsősorban az emlékezet hiánya: a hallgatás, elhallgatás és felejtés dominál, amelyekkel szemben a földrajzi téren keresztül válik lehetővé a visszatalálás az emlékezethez, a személyes történetekhez.

Az emlékezet térbeliségét és térbeliesítését (lokalizációját) Zombory Máté szociológus tárgyalja behatóan. Értelmezésében a lokalizáció „olyan térbeli gyakorlat, amely a múlt kezelésén keresztül az én, a »mi« és a másik kulturális reprezentációját végzi – annak térbeli-anyagi következményeivel. [...] [H]atalmi viszonyokban valósul meg, és az emlékezés során a teret szervezi, pontosabban ember és tér kapcsolatát”.²⁷

Traumatársadalom című könyve azt vizsgálja, a kommunizmus emlékezetét hogyan lokalizálták a közép-kelet-európai térség országai, és hogy mindez miképpen lehetett ellenpontja a nyugat-európai diskurzusban egyetemessé váló, a tértől egyre inkább elszakadó holokausztemlékezetnek. Mint írja: „a posztkommunista kontextusban a kommunizmus-emlékezet nem csupán európaiként, hanem egyúttal keletiként jött létre. Az univerzalista holokauszt-emlékezethez képest a sajátossága nem történeti, hanem földrajzi”.²⁸

²⁵ SZOLLÁTH DÁVID, „Csökkentett üzemmódú emberek: Tóth Krisztina: *Akvárium*”, *Műút* 59, 43. sz. (2014): 84–87, 84.

²⁶ TAKÁTS JÓZSEF, „Az inga visszaleng: Elbeszélő próza a kétezres években”, *Helikon* 64, 3. sz. (2018): 336–347, 342.

²⁷ ZOMBORY, *Traumatársadalom...*, 76.

²⁸ Uo., 155.

A továbbiakban arra keresem a választ, hogy a kortárs magyar irodalom miképpen teremti meg a holokauszt lokalizációjának, a saját tér emlékezetének nyelvét. Ezzel kiegészíti mind a távolságot fókuszba helyező észak-amerikai és a tértől elszakadó, a holokauszt szimbolikus értelmezése felé hajló nyugat-európai holokausztemlékezetet, mind a hivatalos magyar diskurzusban már hangsúlyosan lokalizált „kommunizmusemlékezetet”.

A HOLOKAUSZT KONTEXTUSA: IZOLÁLT VERSUS TÖRTÉNETI ÁBRÁZOLÁS

Mint az előbbiekből is következik, a Nyugat-Európában már intézményesült holokausztemlékezethez Magyarországon hozzáíródott a „kommunizmus emlékezte”. Ennek következtében pedig – mint Zombory rávilágít – „[a] »kettős áldozatiság« eszméje vált a posztkommunista országok *differentia specificájává* az európai politikai térben, ahogy kelet-európaiként, azaz sajátosan európaiként pozicionálták magukat, olyanokként, akik nemcsak a náciizmust, hanem mindkét huszadik századi totalitárius rendszert át- és túlélték”.²⁹

Ez tehát a diszkurzív-politikai tér, amelyben a rendszerváltás utáni magyar holokausztemlékezet kialakult. A kortárs magyar irodalomban éppen ezért csak elvétve találunk olyan (nem túlélők által írt) műveket, amelyek kizárólag a holokauszt emlékezetéről szólnak, függetlenül az utána történt eseményektől. Ebben a magyar korpusz jelentősen eltér az amerikaiétól, amelyre az a jellemző, hogy a holokausztot izoláltan, minden más történelmi eseménytől elszakítva, jóformán téren és időn kívüli, önmagában álló eseményként ábrázolja.³⁰

A Magyarországon írt történelmi tárgyú emlékezetrepresentációk, amelyek között a holokauszt utóemlékezte is fontos helyen áll, folyamatában tárgyalják a huszadik századot (mint például Tóth Krisztina *Akvárium*a, Borbély Szilárd *Nincstelene*keje, Bartis Attila *A vége* című műve vagy Szántó T. Gábor *1945* című novelláskötete), így a soá más események összefüggésrendszerében: Budapest ostroma, az 1945 utáni zsidóellenes pogromok, a ki- és betelepíté-

²⁹ Uo., 156–157.

³⁰ Erre a leglátványosabb példa Jonathan Safran Foer első regénye, amelyben a családja holokausztörténetének feltárása végett Kelet-Európába utazó főszereplő kalandjai egybeíródnak az általa keresett (fiktív) steti, Trachimbrod mágikus, babonás történetének elbeszélésével: Jonathan Safran FOER, *Minden világgal*, ford. DEZSÉNYI Katalin (Budapest: Ulpius Ház, 2003).

sek, a Rákosi-korszak, 1956 és a Kádár-korszak időszakának kontextusában jelenik meg.

Tóth Krisztina *Akvárium*a a vészkorszak utáni évtizedekben játszódik. Szereplőinek túlnyomó része olyan holokauszt túlélő, aki a cselekmény jelenében nyomorúságos körülmények között kénytelen élni. Az elbeszélés ambivalens viszonya a regény közelmúltjához jól példázza a Rákosi-korszak elhallgatáspolitikáját. A korra jellemző módon a könyvben felmerülő holokausztáldozatok kapcsán annyit közöl expliciten az elbeszélés, hogy „a háborúban megölték” őket. A teljesen egyedül maradt, egykor tanárként dolgozó, zsidó származású Gabi bácsinak „a háborúban mindenkijét megölték: két lányát, feleségét, szüleit, hűgát”,³¹ egy régi, miskolci ismerős három kisleányról pedig szintén annyit tudunk meg: „a háborúban mindet megölték.”³²

Zoltán Gábor *Orgiájának* főszereplője, Renner először a nyilasoknak lesz kiszolgáltatva (zsidó felesége, szeretője és embermentő tevékenysége miatt), majd – mivel a nyilasok fogolyból sofőrré léptetik elő, és onnantól közéjük tartozik – a bosszúálló ÁVH-soknak.

Borbély Szilárd *Nincstelének* című regényében a kitelepítés és a kollektivizálás közelmúltbeli traumái, valamint a mélyszegénység minden szereplőt érintő állapota egészül ki a faluból elhurcolt zsidók elfojtott, ám időről időre felszínre törő emlékezetével. A deportálásnak szemtanúi voltak a falubeliek („A csendőrök felrakták őket a szekérre. [...] A gyerekek sírtak. Mózsit akkor látták először sírni. Az emberek lesütötték a szemüket. A szájukat összeszorították. Hallgattak. Volt olyan is, aki káromkodott. Néhány elvetemült köpködött utánuk.”),³³ ám ahhoz, hogy beszéljenek róla, hiányzik mind a nyelv, mind a hajlandóság.

Látványos a különbség az egyesült államokbeli, valamint a magyar kortárs holokausztemlékezet-irodalom jellegzetes témái között. Míg az amerikai prózában a holokauszt emlékezetéhez a posztmigráns tapasztalat, a nyelvtől és az egykori otthontól való eltávolodás társul, addig a magyar regényekben az államszocializmus közege és az elhallgatás. Az amerikai narratívák középpontjában inkább az áldozat mint individuum szerepel, a magyar prózában pedig jellemzően a (holokausztban sokszorosán érintett) társadalom vagy annak egyes rétegei. Az USA-ban született kötetek a soát annak egyediségében,

³¹ TÓTH Krisztina, *Akvárium* (Budapest: Magvető Kiadó, 2013), 94.

³² Uo., 106.

³³ BORBÉLY Szilárd, *Nincstelének: Már elment a Mesijás?* (Budapest–Pozsony: Kalligram Kiadó, 2013), 53.

gyakran szimbólummá formálva,³⁴ a traumára (és a transzgenerációs traumára) fókuszálva ábrázolják, a magyarok viszont folyamatában jelenítik meg, különös hangsúlyt fektetve a hely és a közösség utóéletére. Foer, Krauss és Chabon regényeinek cselekménye többnyire az otthon hermetikusan elzárt terében játszódik. Az elsődleges emlékezetközösség tehát egyértelműen a család. A történetek szülőről gyermekekre, nagyszülőről unokára szállnak, akárcsak az áldozati szerep.

Kovács Mónika szociálpszichológus szerint „[a]mikor a magyar holokauszt kollektív emlékezetéről beszélünk, szem előtt kell tartanunk azt a tényt, hogy a többségi társadalomban nem létezik a holokauszt személyes emlékezete. A magyar holokausztot megelőző politikai antiszemitizmus hétköznapi megnyilvánulásairól, a deportálásokról vagy a nyilasok budapesti öldökléseiről személyes emlékek valószínűleg nem adódtak át egyik generációról a másikra”.³⁵ Kovács szociológiai kutatások alapján levont következtetését az irodalomban fellelhető mintázatokra is érvényesnek tekinthetjük. A magyar holokausztemlékezet-regényeknél ugyanis – az amerikai művektől gyökeresen eltérő módon – gyakran a (holokausztról általában hallgató) családnál is nagyobb szerep jut a mikroközösségek emlékezetének. Az otthon a holokausztról érdeklődő gyermekek általában a családon kívül, például az iskolai osztálytársaktól szerzett információk birtokában próbálják megtörni a hallgatást.

ZSIDÓK, NEMZEDÉKEK, ÖRÖKSÉGEK

Az egyik leginkább szembetűnő különbség a magyar és az észak-amerikai holokausztemlékezet-irodalom között a zsidósághoz fűződő gyökeresen eltérő viszony. Ez a különbség már a művek körül kialakult diskurzus felszínén tetten érhető. Az Egyesült Államokban bevett módszer, hogy az ott született holokausztemlékezet-regényeket a *Jewish American literature* (zsidó-amerikai irodalom) kategóriájába sorolják.³⁶ Magyarországon az efféle tipologizálás ér-

³⁴ Az esemény dekontextualizációjáról és szimbolikus kiterjesztéséről lásd: ASSMANN, „A holokauszt – globális emlékezet?...”, 179–180.

³⁵ KOVÁCS MÓNIKA, *Kollektív emlékezet és holokauszt múlt* (Budapest: Corvina Kiadó, 2016), 92.

³⁶ A zsidó-amerikai irodalomról lásd pl.: BOLLOBÁS ENIKŐ, *Az amerikai irodalom története* (Budapest: Osiris Kiadó, 2005), 605–623; JOOST KRIJNEN, *Holocaust Impiety in Jewish American Literature: Memory, Identity, (Post-)Postmodernism* (Boston: Brill–Rodopi, 2016), <https://doi.org/10.1163/9789004316072>; MICHAEL HOBERMAN, *A Hundred Acres of America: The Geography of Jewish American Literary History* (New Brunswick–Camden: Rutgers University Press, 2019), <https://doi.org/10.36019/9780813589732>.

telmezhetetlen és kivitelezhetetlen volna. Míg az észak-amerikai szerzők magától értetődő módon hivatkoznak saját zsidóságukra és rokonaikra, akik áldozatul estek a soának, vagy túléltek azt, addig a holokauszt emlékezetéről író kortárs magyar szerzők származása, felekezeti hovatartozása és esetleges zsidó identitása – a 19. század óta aktívan folyó asszimilációs törekvések és az országban az utóbbi évszázadok során kisebb vagy nagyobb mértékben, de folyamatosan jelen lévő antiszemitizmus miatt – vagy nem kerül szóba, vagy pedig a bajok mélyen gyökerező, fenyegető forrásaként jelenik meg. Alapnarratívája a kortárs magyar irodalomnak, hogy az elbeszélő felnőttként vagy kamaszként szembesül a saját zsidó voltával. Nádas Péter *Évkönyve* vagy Németh Gábor *Zsidó vagy?* című regénye emlékezetes leírásait nyújtják a rádöbbenés, a beavatódás megrázó pillanatának.³⁷ Számos regénybeli elbeszélő olyannak írja le a gyermekkori otthont, amelyben a zsidóság nemcsak ismeretlen, de egyenesen tiltott fogalom volt.³⁸

A kortárs zsidó-amerikai irodalom prominens alkotói viszont olyan 21. századi zsidó családokat ábrázolnak, ahol a zsidóság alapvető, pragmatikus része a mindennapi életnek. Amikor műveik szereplői és elbeszélői elmélkednek saját zsidóságuk mibenlétéről, akkor általában a vallás egyes praktikus aspektusainak továbbvitelét vagy elhagyását fontolgatják: az újszülött fiúk körülmetélését, a kizárólag zsidókkal engedélyezett házasságkötést, a szigorú szombati munkatiltalom betartását vagy a kóser étkezést. Shalom Auslander *Foreskin's lament* című autobiografikus műve és Nathan Englander *What We Talk About When We Talk About Anne Frank* című novelláskötete például éppen ezeket a kérdéseket feszegetik.³⁹

A kortárs magyar irodalomban szintén számos olyan elbeszélőt találunk, aki saját zsidóságának mibenlétéről elmélkedik, ám ezekből az eszmefuttatásokból egészen másfajta zsidóságkép rajzolódik ki. Nem a mindennapi gyakorlatok részletei válnak kétséggé, hanem az önazonosság legbensőbb rétegei. A *zsidó* itt nem pusztán leíró jelző, hanem elmosódó körvonalú, baljós, idegen, titkokkal terhelt fogalom. A *zsidó* szó Magyarországon bárhol elhelyezhető a vallás, a származás és az identitás viszonyrendszerében, valamint

³⁷ NÁDAS Péter, *Évkönyv* (Pécs: Jelenkor Kiadó, 20123), 64–65; NÉMETH Gábor, *Zsidó vagy?* (Pozsony: Kalligram Kiadó, 20102), 42–44.

³⁸ Például: KORNIS Mihály, *Napkönyv: Történetünk hőse* (Budapest: Pesti Szalon Könyvkiadó, 1994), 11; NÉMETH, *Zsidó vagy?*, 51. A jelenségről Konrád György is részletesen ír a témát tárgyaló esszékötetében: KONRÁD György, *Zsidókról* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 2010), 54.

³⁹ SHALOM AUSLANDER, *Foreskin's Lament: A Memoir* (New York: Riverhead, 2007); NATHAN ENGLANDER, *What We Talk About When We Talk About Anne Frank* (New York: Knopf, 2012).

ezezen kívül.⁴⁰ Ezért nehéz meghatározni a zsidó írók, a zsidó irodalom vagy a mai zsidó kultúra körét. Ebben a definíciós nehézségben költői potenciál is rejlik. A kortárs magyar irodalom bővelkedik *zsidó* szó ihlette fantáziadús metaforákban és hasonlatokban, például Borbély Szilárd *Nincstelenségjében* vagy Márton László *Hamis tanú* című regényében.⁴¹

Érdekes megfigyelni, hogy míg a magyar irodalomban a zsidósághoz társulnak az idegenség és ismeretlenség motívumai, addig a zsidóságot gyakorlatban megélő észak-amerikai íróknál Kelet-Európa hozza magával ezeket a képeket. Leegyszerűsítve: a magyar író fantáziája akkor szabadul el, ha a *zsidót* próbálja definiálni, az amerikaié pedig akkor, ha az *óhazát*.

Mindebből az következik, hogy az amerikai diskurzusban a generációkat magától értetődően a vér szerinti leszármazás alapján tudják tagolni, és az utóemlékezet működését is ennek összefüggésében vizsgálják, egyértelműen megállapítva, kik tartoznak a túlélők második, harmadik generációihoz. Magyarországon pedig könnyebben értelmezhető, ha a nemzedékeket inkább történetileg tagoljuk: a háború előtt és alatt, a Rákosi-, majd Kádár-korszakban, vagy a rendszerváltás után születettek. A holokauszt emlékezetéről író magyar szerzők nem minden esetben a családjukban történt tragédiák miatt érintettek, és nem is alakult ki az a nyelv, amelyen erről beszélni lehet, egyrészt a különböző motiváltságú elhallgatáspolitikák miatt, másrészt azért, mert a zsidó származás kérdése a mai napig kényes témának számít Magyarországon. Fogalmazhatunk úgy is, hogy míg a kortárs amerikai holokauszt-emlékezet-irodalom képviselői a *vér*, addig a magyarok a *tér* örökösei.

ÖSSZEZÉS

Az utóbbi években megjelent holokauszt-emlékezet-irodalom és az azt övező kulturális, társadalmi kontextus vizsgálata arra enged következtetni, hogy nem az USA-központú holokausztdiskurzus elméletei alapján, hanem a távolságok és közelségek pontos feltérképezése által tehetünk érvényes állításokat

⁴⁰ „A mai magyar társadalom hétköznapi nyelvhasználatának különböző szintjein éppen úgy, mint a társadalomtudományokban, a privát és a nyilvános szféra különböző egyaránt a legnehezebben kezelhető, a legveszélyesebb szavak közé tartozik a »zsidó«.” SCHEIN Gábor és SZÜCS Teri, „»Zsidó« identitásképek a huszadik századi magyar irodalomban: Előszó”, in „Zsidó” identitásképek a huszadik századi magyar irodalomban, szerk. SCHEIN Gábor és SZÜCS Teri, 7–9 (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2013), 7.

⁴¹ MÁRTON László, *Hamis tanú* (Budapest: Kalligram Kiadó, 2016), 9; BORBÉLY, *Nincstelenség...*, 182–183.

a magyar holokausztemlékezet-irodalomról, valamint az észak-amerikai és a kelet-európai holokausztdiskurzus különbségeiről. Ezek a távolságok a következőképpen foglalhatók össze: a holokauszt eseménye után eltelt évtizedek miatt kialakuló időbeli távolság közös adottság a kortárs holokausztemlékezet-irodalom minden alkotója számára, így az ott-nem-lét tapasztalata, a szemtanúi autenticitás hiánya és a többszörös közvetettség problémája minden olyan mű kapcsán felmerül, amely a holokauszt emlékezetét kívánja valamilyen formában tárgyalni.

A térbeli távolság markánsan meghatározza a posztmigráns közegek, köztük a domináns észak-amerikai kultúra holokausztemlékezet-narratíváit. (Ezeket a narratívákat tekinti az Amerika-centrumú tudományos diskurzus globális vagy transznacionális irányoknak.) A földrajzi távolság és a kulturális közegváltás miatt a soá helyszínéül szolgáló Kelet-Európa távoliként és idegenként, a múlt képviselőjeként tűnik fel, a holokauszt pedig nem a történeti kontextusában lesz elbeszélhető, hanem időn, téren és történelmen kívüli, szimbolikus eseményként. A másod- vagy harmadgenerációs túlélők ezekben a térségekben másod- vagy harmadgenerációs bevándorlók is egyben, így műveikben az ehhez kapcsolódó témák: a nyelvváltás, a nyelvi keveredés, a kultúrák közti közvetítés, az óhazáról hallott történetek és mítoszok, valamint a különös formákat öltő amerikai-kelet-európai identitáskonstrukciók is központi szerepet kapnak.

A Közép-Kelet-Európában született holokausztemlékezet-szövegeknek éppen a közelség tapasztalatával kell elszámolniuk, amely magával vonja a társadalmi felelősségnek és a tér emlékezetének a kérdéseit. A soá egykori helyszínein vagy azok közelében született írások sokkal inkább folyamatában, a huszadik század kontextusában vizsgálják az eseményeket. A magyarországi holokausztemlékezet-regények visszatérő témái között így a második világháború egyéb eseményei, például Budapest ostroma, valamint az azt követő időszak: az államszocializmus évtizedei és a rendszer jellegéből fakadó – a korszakról utólagosan író alkotókat sokszor találékony formai megoldásokra is ösztönző – elhallgatáspolitikát köszönnek vissza. Az adott közép-kelet-európai ország kultúrájának és nyelvének ismerete ezekben a művekben magától értetődő – ez is a közelség egyik megnyilvánulása, ami az óhazát hátrahagyó posztmigráns narratívákkal való összevetés során válik láthatóvá.

A zsidó valláshoz, kultúrához és identitáshoz fűződő viszonyra is tudunk a távolság–közelség rendszerén belül tekinteni. Az észak-amerikai diskurzust leginkább a zsidósághoz való közelség jellemzi, ezért válik lehetővé, hogy az ott születő holokausztemlékezet-irodalmat a zsidó-amerikai irodalom kategó-

riájába sorolják. A zsidó hagyományok Foer, Chabon, Krauss, Englander és Auslander regényeiben a családok mindennapjainak magától értetődő részeiként köszönnek vissza. A zsidó identitás az Észak-Amerikába vándoroltak és leszármazottaik számára jellegzetesen összeolvad a kelet-európai örökséggel, identitással, kultúrával.

A magyar irodalmi holokausztemlékezet-diskurzust sokkal inkább a zsidóságtól való távolság jellemzi, kezdve azzal, hogy a szerzők zsidó származását firtatni illetlenségnek vagy egyenesen provokációnak számít, egészen odáig, hogy amikor Németh Gábor, Borbély Szilárd vagy Márton László regényeiben megjelenik a zsidóság, akkor annak megfoghatatlanságára, definiálhatatlanságára és baljós titokzatosságára irányítják a figyelmet. (Hasonló baljós titokzatosságot vélhetünk felfedezni az amerikai regények Kelet-Európa-képében.)

Részben a zsidósághoz fűződő kevésbé problematikus viszony lehet az oka annak, hogy az észak-amerikai narratívákból egyértelműen kiderül, a szerzőnek/elbeszélőnek milyen családi kötődése van a holokauszt túlélőhöz vagy áldozataihoz. Ennek alapján könnyűszerrel azonosíthatók a holokauszt utáni második, harmadik, negyedik generációk. Ez a vér szerinti leszármazást alapul vevő generációfelosztás dominálja a nemzetközi holokauszt tudományt, és ez az a pont, amely a leginkább megnehezíti a magyar irodalom tárgyalását az immár általánossá vált elméleti keretben. Közép-Kelet-Európában ugyanis – ahogy a tanulmány címe is utal rá – nem a vér, hanem a tér öröksége áll rendelkezésre. A holokauszt tárgyaláskor gyakran azt láthatjuk, hogy az elsődleges emlékezetközösség a magyar diskurzusból nem a család, hanem egyéb mikroközösségek: falvak, szomszédságok vagy iskolai osztályok, és gyakran felmerül a saját társadalmunk, nemzetünk viszonya a történetekhez. Ezért javasoltam a nemzedéki felosztás tárgyalásakor a családi helyett a történeti korszakolást: észszerűbb a második világháború alatt, a Rákosi-korszakban, a Kádár-korszakban, a rendszerváltás után születettekről beszélni, mint körülményesen utánajárni, ki hogyan érintett a holokauszt eseményeiben, ugyanis a tér örökségében osztozik minden egykori, jelenlegi, jövőbeli lakos és állampolgár.